

U diskursu koji se u pedagogiji imenuje »teorijska osnova odgoja« ili »opća pedagogija«² u načinu uporabe kategorijalnog pojma »odgoj« ne postoji suglasnost, ali problem nije toliko u različitim određenjima odgoja koliko u tome što nije osvještana determiniranost načina spoznavanja karakteristikama predmeta spoznaje, te se različiti pojmovi odgoja i ne dovode u vezi s različitim putevima spoznavanja, odnosno sa različitim razinama govora o odgoju. Načini na koji se definira pojam odgoja nisu sukladni diskursu i namjeni definicije. Kao kategorijalni pojam odgoj je definiran različitim metodama:

Pojam »odgoj-proces«³ u značenju »odgoj je proces čovjekova razvoja«, odnosno »odgoj je proces razvoja ličnosti« definiran je metodom sinonima koja nema veliku spoznajnu vrijednost, jer nam ništa ne govori o fenomenu osim činjenice da pedagozi termine odgoj i razvoj čovjeka/ličnosti (intelektualni razvoj i intelektualni odgoj, moralni razvoj i moralni odgoj, teorije razvoja i teorije odgoja itd.) rabe u istim situacijama i da su zamjenljivi jedan s drugim. Ovakvom definicijom, koja ima strukturu riječ-riječ ništa se ne kazuje o odgoju, osim što se značenje riječi *odgoj* objašnjava značenjem riječi *razvoj čovjeka / ličnosti* za koju se pretpostavlja da je poznata.

Drugi tip definicije koja se upotrebljava u određenju predmeta pedagogije je definicija kojom se utvrđuju neke konstantne i nužne relacije između odgoja i cilja odgoja, odnosno između odgoja i razvoja čovjeka/ličnosti. Definicijama »Odgoj je činilac razvoja ličnosti«, »Vaspitanje je bitni, nezamjenjivi faktor u razvitku ličnosti«, »Odgoj je faktor oblikovanja čovjeka kao ljudskog bića« – određuje se jedna vanjska relacija pojma, a ne njegove bitne karakteristike. Iz njih saznajemo da se odgoj razumijeva samo u relaciji prema razvoju čovjeka, ali o naravi tog odnosa ništa ne saznajemo. To se otkriva tek tzv. analitičkom definicijom, kojom se uspostavljaju dovoljne i nužne oznake pojma. Takve su definicije pojma

² Analizirani su svi pedagoški udžbenici, Pedagoški rečnik 1, 2, Enciklopedijski rječnik pedagogije, monografije i rasprave u kojima autori definiraju ili pak nekim drugim postupkom pišu značenje termina odgoj/vaspitanje; (a koji su pisani u poslijeratnom razdoblju, i to u srpskohrvatskom jeziku). Tako su analizirani pojmovi odgoja i obrazovanja u radovima: S. Patakija, A. Vukasovića, V. Mužića, Z. Pregrada, V. Vujčića, R. Teodosića, N. Polkonjaka, M. Bakovljeva i I. Mrmka.

³ O različitim pojmovima odgoja vidjeti: S. Bašić, »Odgoj kao predmet pedagogijske spoznaje«, PEDAGOGIJA, 1990, (1-2); Koristeći se metodom uspostavljanja empirijske definicije pojma identificirana su četiri pojma odgoja sa svojim podoblicima i u ravni meta-jezika menovani »odgoj-proces«, »odgoj-namjera«, »odgoj- učinak« i »odgoj-osobina ličnosti«/(odgoj-ost, ima odgoj). U radu su analizirane metodološke konsekvence sinonimne uporabe pojmova »odgoj« i »razvoj ličnosti« i vrednovana je teorijska (ne)plodnost pojmova »odgoj-učinak«, »odgoj- osobina ličnosti«; o istom vidjeti i kod Brezinka, W., Grundbegriffe..., tr. 74-75;

»odgoj-djelatnost«, »odgoj-učink«, kao i pojmovi koji ulaze u njihov opseg. Opisat ćemo nekoliko karakterističnih definicija »teorijskog« pojma odgoja i pojma obrazovanja, kako bismo oprimirali njihovu supripadnost različitim razinama govora o odgoju.

Definicije:

(1) »svjesno, svrsishodno, planski rukovođeno pripremanje mladog naraštaja za obrazovanje i kulturne, svjesne i aktivne graditelje i branitelje socijalističkog društva, socijalističke domovine, boraca za pobjedu socijalizma u svijetu.« (15; 18)

(2) »vaspitanje je proces negovanja i harmonijskog razvijanja svih društveno pozitivnih psihičkih i fizičkih mogućnosti, svojstava i odlika jedne ličnosti, proces izgrađivanja i formiranja naučnog pogleda na svet, socijalističkih ubjeđenja, stavova i uverenja, socijalističke volje i karaktera.« (10; 19)

(3) »Odgoj je planski, organiziran proces sa svrhom da se ljudske individue oblikuju kao ličnosti u skladu s društvenim težnjama.« (17; 8)

(4) »vaspitanje nije ništa drugo do sistema sredstava, u najširem smislu te reči, pomoću kojih ljudske zajednice nastoje da, na za njih celishodan način, formiraju ličnost prema svojoj idealnoj zamisli čoveka. Vaspitanje je specifičan model upravljanja i uobličavanja razvoja zavisano od kulture i tradicija...« (11; 117)

(5) »Pod vaspitanjem se podrazumeva ukupnost uticaja koje vrši društvo kao celina, društvene grupe, institucije, organizacije i pojedinci, raznim sredstvima, putevima i metodama, na raznim sadržajima, i to pod uslovom da je sve to usmereno ka ostvarivanju postavljenog cilja vaspitanja.« (6; 12)

(6) »Vaspitanje je proces izgrađivanja (samoizgrađivanja) i formiranja (samoformiranja) ličnosti. To je poseban međuljudski odnos i uticanje, ispunjeno određenim sadržajima, koji su usmereni ka ostvarivanju postavljenog cilja i zadataka vaspitanja.« (14; 12)

(7) »Predmet naše socijalističke pedagogije jeste socijalističko vaspitanje u Jugoslaviji« (10; 8)

(8) »Socijalističko vaspitanje je proces izgrađivanja socijalističke ličnosti« (10; 8)

(9) »Obrazovanje — odgoj putem sistematskog stjecanja naučnog znanja o prirodi, društvu, ljudskom mišljenju i putem ovladavanja radnim vještinama i navikama kojim se razvijaju i oblikuju određene crte ličnosti i usvaja naučni pogled na svijet (...)<« (7; 575/576)

Navedenim definicijama uspostavljen je normativni (programatsko-preskriptivni) i deskriptivni pojam odgoja.

Programatsko-preskriptivni pojam odgoja (definicije: 1,2,7,8,9) sadrži program (propis, normu) što treba ogojem ozbiljiti (uz pojam »odgoj-namjera«), odnosno koje osobine ličnosti su kriterij provjeravanja da li je odgoja uopće bilo (uz pojam »odgoj-učinak«). Za pedagogiju je preskriptivna definicija karakteristična; to je, u pravilu, mješavina preskriptivnih i deskriptivnih elemenata, tj. iskaza kojima se odgoj opisuje kao socijalna činjenica i iskaza koji se odnose na normu, sadržaj cilja: što odgojem treba ostvariti (naučni pogled na svijet, socijalističku ličnost, društveno pozitivnu ličnost, socijalističku volju i uvjerenja, naučna znanja, marksistička znanja, socijalistički karakter, ...).

Za znanstvenu upotrebljivost pojma sam sadržaj norme nije bitan, ali bitno je da pojam sadrži vrijednosni stav, zahtjev što treba ozbiljiti. Upotreba normativnog pojma odgoja implicira sasvim određene praktične konzekvence. Istraživaču koji polazi od ovog pojma se može prigovoriti da »vidi ono što on želi vidjeti«, da problem odgoja razmatra prije svega sa normativnog stajališta, a zapostavlja stvarnu usmjerenost djelovanja individualnog i/ili kolektivnog odgajatelja.

Međutim, kako je normativna definicija uvijek mješavina deskriptivnih i preskriptivnih iskaza ona sobom povlači lingvističke ali i vrijednosne, moralne probleme koji se moraju analizirati neovisno jedni od drugih. Česti nesporazumi u interpretiranju pedagogijskih iskaza i nastaju upravo zato što nije uočena ova nužnost. Tako će se kritičari normativnog pojma odgoja i obrazovanja skoncentrirati na to da ukažu na njihovu znanstvenu neupotrebljivost, jer su »pedagogijske zakonitosti« primjenjive samo na »socijalistički odgoj« (i to samo na jugoslavenski), a ne bi se mogle npr. primijeniti na spartanski odgoj, na religijski odgoj, na odgoj koji ne smjera usvajanju socijalističkih uverenja, socijalističke volje i karaktera, nego koji smjera razvoju moralnog rasuđivanja i uopće, moralne autonomije, itd. Iz cjelokupnog skupa djelatnosti koje su upravljene na razvijanje ličnosti individue, prema ovim definicijama odgojem se mogu nazvati samo one djelatnosti koje služe postizanju sasvim određenih (društvenih) ciljeva, koje su i terminirane vrijednosno zasićenim terminima: socijalistički odgoj, samoupravni odgoj; termini kojima se opisuje visokoapstraktni pojam odgoj i nisu termini u pravom smislu riječi, nego vrijednosni iskazi: pozitivni odgoj, negativni odgoj, antireligijski odgoj, pravi odgoj, istinski odgoj, emancipatorsko vaspitanje, etatiističko vaspitanje, ... Temeljna oznaka definicija navedenih termina i »zamjenika termina« je u tome što oni sadrže program za djelovanje i njihovo prihvaćanje ili odbacivanje uključuje vrijednosni stav a ne i lingvističke, logičke i znanstvene argumente.

Ako se npr. pojam »obrazovanja«, koji sadrži normu »naučni pogled na svijet«, i to »marksistički pogled na svijet« pokuša primijeniti na ljude koji imaju religijski svjetonazor, onda se društvene djelatnosti organizirane poradi razvijanja tog svjetonazora i dispozicija za religijsko doživljavanje, nalaze u sferi ne-odgoja (neodgoja), a ličnost koja ima razvijene te dispozicije i svjetonazor je ne-odgojena (bez-odgoja), odnosno negativno odgojena. S druge strane, pojmom »religijski odgoj« takvoj djelatnosti se priznaje status »djelatnosti odgajanja«, ali se vrednuje kao negativni odgoj, što na terminološkom planu rezultira višeznačnim terminom negativni odgoj.⁴

Ovakvim načinom definiranja se ne teži semantičkom određenju predmeta spoznaje, nego tome da se potakne i usmjeri akcija. Takva definicija ima primarno ideološki karakter, jer prvenstveno služi stvari volje, a ne stvari mišljenja. Oni koji brane upotrebu normativnog pojma u znanosti pozivat će se na vrijednost (idejnost) takvog jednog programa. Njihovo prosuđivanje, koje uključuje vrijednosno opredjeljenje nema ništa zajedničko s logičkim kriterijima uspostavljanja znanstvenog pojma. Zagovornici normativne definicije kao centralni problem postavljaju program djelovanja koji treba biti prihvaćen ili ne. Zato se kritika normativnih pojmova tumači kao vrijednosni stav autora, a ne kao znanstvena prosudba o adekvatnosti i znanstvenoj plodnosti pojma. Pri tom se gubi iz vida da tip pitanja kojeg tretira normativna definicija je sasvim različit od tipa pitanja kojeg tretira deskriptivna (analitička) definicija i da ove dvije vrste definicija imaju različite namjene i impliciraju različite razine govora o predmetu. Cilj programatske definicije je sasvim legitiman, ali programski pojmovi su neupotrebljivi u ravni znanstvene refleksije o odgoju, kao što su vrijednosni stavovi nezaobilazni u prosvjetnoj politici, u osmišljavanju djelatnosti odgajatelja i uopće prilikom donošenja moralnih odluka.⁵ Odgoj kao praksa, kao međuljudski odnos uvijek je povezan s pogledom na svijet, sa sustavom vrijednosti, moralom određene zajednice ljudi, vjеровanjima, očekivanjima od budućnosti, te je prirodno da ovi fenomeni utječu na shvaćanje odgoja.

⁴ Pojam negativni odgoj je višeznačan i u pedagojskom diskursu su afirmirana 4 njegova značenja izražena nizovima sinonimnih termina:

a. Negativni odgoj. Negativno vaspitanje. Ne-odgoj. Vanodgojni utjecaj. Slobodno vaspitanje. Neodgajanje. Prirodno vaspitanje.

b. Nesvjestan odgoj. Nenamjerni odgoj. Negativni utjecaj na razvoj ličnosti. Funkcionalni odgoj. (Rđavo vaspitanje. Štetno vaspitanje).

c. Svjesni negativni odgoj/vaspitanje. Namjerni negativni odgoj/vaspitanje. Religijski odgoj/vaspitanje. Neodgojni utjecaj.

d. Neodgojenost. Nevaspitanost. Neodgoj – rezultat odgoja = negativni rezultat odgoja.

⁵ O »preuđešavanju« mnogih etičkih pitanja u naučne probleme vidi Walter Schulz, *Philosophie in der veraenderten Welt* (Pfullingen: G. Neske, 1974), str. 637-639

U ravni prakse odgajanja, politike odgoja i odgojne politike ovi elementi igraju značajnu ulogu i determiniraju, u krajnjoj liniji, sadržaj odgojnog zbivanja. Međutim, u znanosti se sadržaj ciljeva odgoja treba opisati i razlikovati ciljeve radi kojih se i organiziraju djelatnosti odgajanja od ciljeva koji se ostvaruju, implicitne od ekspliciranih ciljeva odgoja i sl. Na taj način bi se omogućilo kritičko procjenjivanje i znanstveno istraživanje samih ciljeva, a ne da se kao sastojima pojma odgoja usvoje kao nešto što *jest* i da se »program«, stanje *treba* – uzima kao stanje *jest* i tako identificira proces i cilj, namjera i rezultat. To za sobom povlači da se u okviru pedagogije ne može ništa o ciljevima istraživati (osim sredstava njihova ozbiljenja), kao što se ne može ništa argumentirano ni zasnivati. Ne samo što se ne otkriva, već se čak prikriva ono što stvarno *jest* i što se stvarno zbiva.

Za razliku od programatsko-preskriptivnog pojma odgoja koji reflektira strukturu: s kojom namjerom, tko (dijete, odrastao) *treba*, čijim posredstvom, pod kojim okolnostima (socio-kulturelnim) i na koji način biti odgajan, deskriptivni pojam odgoja sadrži ona obilježja pomoću kojih se odgoj, kao činjenica društveno povijesne zbiljnosti, može razlikovati od drugih predmeta zbiljnosti.

Shvatiti odgoj kao činjenicu društvenog života ne znači tvrditi da ovom načinu promatranja nisu potrebni ciljevi odgoja. Ali, iako se i u ovoj definiciji odgoj nalazi tamo gdje se hoće ozbiljiti cilj, sadržaj (program) cilja nije konstituirajuće obilježje pojma odgoja. Program odgajateljeva djelovanja nije sadržan u definiciji teorijskog pojma »odgoj«. Kategorija cilja je izražena vrijednosno neutralnim pojmovima: »razvoj ličnosti«, »razvoj moralnog sudjenja«, »razvoj moralne spoznaje«, »razvoj intelektualnih sposobnosti«, ukratko, razvoj ličnosti u bilo kojem pogledu. Ciljevi za koje naručilac odgoja hoće pridobiti odgajatelje, određuje se u drugoj ravni govora o odgoju, i to tzv. vrednujućim dodacima. Njihov sadržaj je ovisan o filozofiji odgoja koja se prihvaća, o društvenim ciljevima, o političkom idealu, i to je, sasvim razumljivo, promjenljiva kategorija. Sasvim je moguće da se u istoj dimenziji vremena i u istim socio-kulturelnim uvjetima, ovisno o različitim filozofijama odgoja, namjeravaju ozbiljiti ili se ozbilje sasvim različiti ciljevi odgoja. To i *jest*, odnosno *trebao* bi biti predmet pedagoškog istraživanja.

Zato i isticanje zahtjeva za vrijednosno neutralnim pojmovima u znanosti o odgoju ima svoje opravdanje, posebno u znanosti koja sebe razumijeva kao »znanost o zakonitostima odgoja i obrazovanja« (17; 23). Pri tom i kritiku programatskog pojma odgoja treba shvatiti u okvirima ovog određenja pedagogije. A tek bi analiza strukture pedagoških znanja, koja uključuje i »znanstvena znanja« i »praktička znanja« (i ne samo njih),

omogućila problematiziranje upotrebe pojedinih pedagoških kategorija u znanstvenom diskursu, i vjerojatno bi nas dovela do problema odnosa znanstvenih, ideoloških i utopijskih iskaza u pedagogiji.

Literatura:

1. Bašić, S., PEDAGOGIJSKI TERMINOLOŠKI SUSTAV, disertacija, Zagreb, 1989.
2. Brezinka, W., *Grundbegriffe der Erziehungswissenschaft. Analyse, Kritik, Vorschläge.* — 3. verb. Aufl. — München, Basel, 1977.
3. Brezinka, W., *Metatheorie der Erziehung: d. Philosophie d. Erziehung u.d. Prakt. Pädagogik.* — 4. Aufl. d. Buches »Von der Pädagogik zur Erziehungswissenschaft«, 16-22. Tsd. — München, Basel: E. Reinhardt, 1978.
4. Dolch, J., *Grundbegriffe der pädagogischen Fachsprache*, München, 1965.
5. Dubislav, W., Die definition, treće potpuno prerađeno i prošireno izdanje, Leipzig, 1931.
6. Đorđević, J., Potkonjak, N., PEDAGOGIJA, Beograd, 1983.
7. ENCIKLOPEDILSKI RJEČNIK PEDAGOGIJE, Zagreb, 1963.
8. Granese, A., *Dijalektika odgoja*, Zagreb, 1978.
9. Koenig, E., THEORIE DER ERZIEHUNGSWISSENSCHAFT, Bd. 1: Wissenschaftstheoretische Richtungen der Paedagogik, München, 1975.
10. Krneta, I., Potkonjak M. i N., PEDAGOGIJA, Beograd, 1965.
11. Marjanović, S., »Šta je to društveno vaspitanje dece«, PREDŠKOLSKO DETE, 1979, 3-4, 117-126
12. Milić, V., Sociološki metod, Beograd, 1978.
13. Neigel, E., Struktura nauke. Problemi logike aučnog objašnjenja, Beograd: Nolit, 1974.
14. Orlovi — Potkonjak, M., Trnavac, N., PEDAGOGIJA, Beograd, 1980.
15. Pataki, S., (red.), OPĆA PEDAGOGIJA, Zagreb, 1969. (1. izd. 1951.)
16. Scheffler, I. J., The language of Education, Springfield, 1960.
17. Šimleša, P. (ured.), PEDAGOGIJA, Zagreb, 1979. (1. izd. 1971.)

Slavica Bašić: DESCRIPTIVE AND PRESCRIPTIVE CONCEPT OF EDUCATION

S u m m a r y

The analysis of pedagogical statements in which we include definitions of pedagogical concepts brings us to the conclusion that pedagogy uses the same categorical apparatus when it forms the theoretical thought about education and when it forms opinions about moral and practical questions of education. In other words, in pedagogical discourse the differentiation of theoretical from practical language about education is not even mentioned. The fact that different levels of language are not distinguished is supported by the use of pragmatic and prescriptive concepts of education in the so-called general pedagogical (theoretical and epistemological) discourse. The author stresses the point that the programmatic concept of education in the science which goes under the definition of »science about the laws of upbringing and education« is completely useless.